

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Müdür — Editor
Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

CİLD — VOLUME : VI
CÜZ — PARTS : 3-4
1976

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL
1976

**El-Barğ el-Şamî'ye Göre 578-579 (1182-1183 m.) Yıllarında
Şalâh el-Dîn'in Bazı Tâyinleri ve Eyyübîler ile Franklar
Arasında Cereyan Eden Bazı Harpler**

Ramazan ŞEŞEN

‘İmâd el-Dîn el-Kâtib el-İşfahânî'nin *el-Barğ el-şamî* adlı eserinin V. cildi üzerinde yaptığımız doktora çalışmasının metin tercümesi bölümünden Anadolu tarihiyle ilgili kısımlar 1971 yılında neşredilmişti*. Bu yazıda mezkûr cildin Anadolu tarihiyle ilgili olmayan kısımlarının tenkitli tercümesi verilmeye çalışılmaktadır. Burada tercümesi verilen metinler 578 yılı ortalarından 579 yılı sonlarına kadar (1182-1183) Eyyubîlerle Franklar arasındaki mücadelelere, Yemen'de meydana gelen olaylara ve bazı mühim tâyinlere dâir bahislerdir. Verilen notlardan anlaşılacağı üzere, bu konular hakkında umumiyetle Eyyubîler devrindeki diğer müelliflerin eserlerinde de bahsedilmektedir. Fakat, onların hiç biri bu olayları ‘İmâd el-Dîn kadar yakından izlememişlerdir; hattâ eserlerini yazarken ana kaynak olarak onun eserini kullanmışlardır. Ayrıca, ‘İmâd el-Dîn'in eseri, bahsettiği konularla ilgili olan kendisinin ve vezir el-Kâzi 'l-Fâzil (ölm: 596 h. = 1200 m.)'in kaleme aldığı arşiv vesikalarını da ihtiva etmektedir. Burada görüleceği üzere, bu vesikalar ilgili oldukları konularda çok canlı birer tarihî ve edebî belgedirler. «İki zafer müjdesi» ve «Bey-sân gazvesi» bahislerinde olduğu gibi müellif, olayları anlatma hususunda bazan sâdece bu resmî vesikaları nakletmekle yetinmektedir.

‘İmâd el-Dîn 578-579 yıllarında dâima Sultan'ın yanında bulunduğu için, Suriye ve el-Cezîre dışında meydana gelen olayları, ancak gelen haberlerden ve resmî vesikalardan öğrenmek imkânını bulabilmiştir. Bu çeşit konulardan buraya alınan kısımlar «Franklara karşı Kızıldeniz'de kazanılan zafer», «İki zafer müjdesi», «Seyf el-İslâm Tuğteğîn'in Ye-

* Bk. *Seçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1971, III, 249-369.

men'e gönderilmesi» bahisleridir. Zira, bu olaylarla doğrudan doğruya Sultan'ın kardeşlerinden Mısır'da bulunan el-Melik el-'Adil ile Yemen'e gönderilen Seyf el-İslâm Tuğtegin meşgul olmuşlardır.

Tercümesi verilen bu parçalardan Kızıldeniz harekâtı ve bir frank gemisinin içindekilerle birlikte ele geçirilmesi Eyyubî donanmasının başarılı hareketlerindedir. Bunlardan Kızıldeniz'deki Frank harekâtının hedefi Hicaz bölgesi ve Kızıldeniz ticâretiydi. Metinden anlaşılacağı gibi, Sultan ve zamanının idârecileri bunun farkına varmışlar, henüz başlangıç halinde bulunan bu teşebbüsü şiddetle ezmişlerdir.

Beysân ve Kerak seferleri Hiç'in meydan muharebesine yol açan seferin ilk denemeleridir. Bu iki seferde Müslümanların Franklara üstünlüğü bariz bir şekilde ortaya çıkmış, Franklar bir meydan muharebesini göze alamamışlardır. Şalâh el-Dîn'in Kerak kalesini hedef almasının sebebi, bu müstahkem kalenin Suriye'yi Hicaz'a ve Mısır'a bağlayan yol üzerinde bulunmasıydı. Nûr el-Dîn devrindenberi bu kale defalarca kuşatılmış, Frankların yardımı koşması üzerine bir türlü alınamamıştı. Kale bu sefer de alınmamış, fakat ağır tahribata uğramıştır. Şalâh el-Dîn bundan sonra, 580 (1184) ve 583 (1187) yıllarında Kerak'ı iki defa daha muhasara edecek, ancak Kudüs'ün fethinden bir yıl sonra, 584 (1188) yılında zaptedebilecektir.

Bu parçalarda bahsedilen üçüncü mühim mesele, 579 yılında Sultan'ın ailesi fertleri arasında yaptığı yeni tâyinlerdir. Çok mühim olmalarına rağmen bu tâyinler sürekli olmamışlardır. Mısır'da Sultan'ın büyük oğlu el-Melik el-Afzal ile Taqiyy el-Dîn arasında anlaşmazlık olmuş, el-Melik el-'Adil ile el-Melik el-Zâhir tekrar eski yerlerine gitmeyi arzu etmişlerdir. Bunun üzerine, Sultan 582 (1186) yılında el-Melik el-'Adil'i Haleb'ten alıp ikinci oğlu el-Melik el-Âziz ile birlikte Mısır'a göndermiş, el-Melik el-Afzal ile Taqiyy el-Dîn'i Mısır'dan alıp el-Afzal'ı Dimaşk'ta yanına almış ve Taqiyy el-Dîn'e Hama'ya ilâveten bazı yerler vermiştir. El-Melik el-Zâhir'e ise tekrar Haleb'i vermiştir. Bu son tâyinler ileride, Sultan'ın ölümü üzerine devletin taksiminde başlıca rolü oynamıştır.

Bu çalışmamıza esas aldığımız *el-Barç el-şâmî*'nin V. cildinin tek nüshası Bodleian Kütüphanesi, Marsh. nr. 425'te bulunmaktadır. Biz bu cild ile el-Bundâri (ölm. 643 h.) tarafından ihtisar edilen ve Esad Ef. nr. 2249 (163 b-242 a)'da* bulunan *Muhtaşar*'ının metinlerini karşılaştı-

* Sana 'l-Barç el-Şâmî adındaki bu *Muhtaşar*'ın I. cildi tarafımızdan 1971 yılında, Beyrut'ta, Dâr el-Kitâb el-Cedîd yayınları arasında neşredilmiştir.

rarak mümkün olduğu kadar mükemmel bir tercüme ortaya çıkarmaya çalıştık. Esas metnin yaprak numaralarıyla, *Muhtasarın* yaprak numaralarını notlarda gösterdik. Bundan başka, gerekli yerler ve özel isimler için notlar vererek metni aydınlatmaya çalıştık. Eserin esası çok fazla sanatkârane bir üslûpla yazıldığı ve pek çok edebî tavsif ihtiva ettiği için tercümede gerekli tasarrufu yaparak mümkün olduğu nisbette okuyucuya tarihî bilgileri açık ve seçik olarak nakletmeye çalıştık. Tercümesi verilen metinlerin sıralanmasında esas nüshadaki sıralamaya riâyet edilmiştir. Bu bakımdan aynı konunun devamı olan bahsin, yerine göre, metne uygun olarak, araya giren bir iki bahisten sonra geldiği olmuş, bu hususa notlarda temas olunmuştur.

METİNLERİN TERCÜMESİ :

1. el-Melik el-Mansûr Mu'izz el-Dîn Farruḡşâh'ın vefatı¹.

Her ne kadar daha önce vukubulmuş ve ancak Fırat'ı geçtiğimiz sırada bize ulaşmış ise de, hadiselerin akışının kesilmemesi ve ehemmiyetinden dolayı ayrı bir bahis açmak gerektiği için Mu'izz el-Dîn Farruḡşâh'ın ölümü haberi buraya bırakıldı.

1 *el-Bark* V, 32b - 34a; *Sana'l-Bark* 209b - 210a. Ayrıca bk.

İbn Şaddâd, *el-Navâdir el-sultânîyya*, Kahire 1317, s. 282; Abû Şâma; *el-Ravzâtayn...*, Kahire 1288, II, 33; İbn el-Aşîr, *el-Kâmil...*, nşr. Tornberg, Leyden 1851-1876, XI, 324; İbn Vâsil, *Muḡarric el-kurûb*, nşr. Camâl el-Dîn el-Şayyâl, Kahire 1953-1957, II, 124-125; Sibî b. el-Cavzî, *Mir'ât el-zamân*, Haydarabad 1952, VIII, 372.

Mu'izz el-Dîn Farruḡşâh b. Şâhînsâh b. Ayyüb, Şalâh el-Dîn'in ağabeyisi Şâhînsâh'ın oğlu ve en seçkin kumandanlarındandı. İlim adamlarını ve edibleri korur, kendisi de edebiyatla uğraşır ve şiirler yazardı. Gerek onun gerekse kardeşi Taḡıyy el-Dîn 'Omar'ın neslinden bir çok alim ve edibler yetişmiştir. Ölümü üzerine, ıktâ olan Ba'labak ve âmillikleri oğlu Behrâmsâh'a verilmiştir. Sultan ondan boşalan Dimâşk nâipliğine, biraz aşağıda görüleceği üzere, Şams el-Dîn b. el-Muḡaddam'i tâyin etmiştir.

Farruḡşâh'ın burada Franklara karşı yaptığı imâ edilen akınları tarih kitaplarında bahsedilmez. Fakat, İbn el-Aşîr XI, 319; Grousset II, 716-719'da belirttiğine göre bundan sonra Franklar Dimâşk yakınlarına akınlar yapmışlardır. Bu başlık altındaki kısım daha sonra gelecek olan «Şems el-Dîn b. el-Muḡaddam'in Dimâşk'a tâyini» başlığı altındaki kısım, konu itibarıyla birbirlerinin devamdırlar. Bunun için, tarih kitaplarında aynı başlık altında birleştirilmişlerdir.

Bilindiği gibi, Şam'dan ayrılırken cihad vazifesini icra etmesi için onu Dimaşk'da bırakmıştık. Bu müddet esnasında Franklara karşı savaşa devam etmiş ve bu seferlerinden birinde hastalanmıştı. Daha önceki hastalıklarının aksine bu hastalığı gittikçe ağırlaşmış, bîtab düşerek Dimaşk'a dönmüş ve 578 senesi Cumādâ I. ayı sonunda (Eylül 1182) orada vefat etmiştir².

Ne zalim felek! Kendi evlâtlarına vefa etmez. Belâları kendisine güvenenlerin başına gelir. Farruḡşâh'ın ölümüyle din ve devlet büyük bir kumandanını ve idarecisini kaybetti. Sağlığında hangi işi tuttu ise başarmıştı. O, her zaman emin bir müsteşar ve sağlam bir sığınaktı. Sultan onun fikirlerini beğenir, hududları korumakta ondan faydalanırdı.

Bir gün beni Sultan'ın huzurunda gördü. Sultan, bu sırada yazılacak bazı mektuplar ve cevaplar hususunda bana talimat veriyor, ben ise sakin bir şekilde, hiç bir şey söylemeden onun dediklerini dinliyordum. Farruḡşâh, bir şey sormadığım ve itirazda bulunmadığım için beni küçümsedi. Hakkımda yanlış zanlarda bulundu. Sultan'ın yanından ayrıldıktan sonra mektupları yazıp, manâlarını güzel ve münasip ifadelerle süsledim. İyice kontrol ettikten sonra Sultan'ın yanına getirdim. Mu'izz el-Dîn Farruḡşâh mektubu bana okuttuktan sonra «Aferin, ne usta kâtipsin.» dedi. Ve «Sen dağları yerlerinde sabit sanırsın. Halbuki onlar bulutlar gibi hareket ederler»³ âyetini okudu. Bana karşı iyi niyet sahibi oldu. Farruḡşâh, faziletli kimseleri gözeten, iyi kimseleri yüz suyu dökmek zilletinden koruyan bir kimse idi. Onun en yakın adamlarından biri zamanının büyük alimlerinden ve müşavirlerinden Tâc el-Dîn Ebu'l-Yumn el-Kindî⁴ idi. İhsanları ve medihleri insanları kendisine celbederdi. Ona pek çok kasideler yazdım. Bunlar bir yere toplansa bir divan teşkil edebilir⁵.

2 El-'Aynî, Farruḡşâh'ın Dimaşk'ta şehir meydanının kuzeyindeki türbesine gömüldüğünü kaydeder (*İkđ el-Cumân*, 3. Ahmed nr. 2911, XII, 227 a).

3 *Qur'an* XXVII, 88.

4 Tâc el-Dîn Ebu 'l-Yumn Zayd b. el-Ḥasan el-Kindî, zamanının en büyük dilçilerinden ve tarih râvîlerinden olan bu âlim aslen Bağdad'lı olup 563 (1167-1168) yılında Suriye'ye gelmiş ve Dimaşk'a yerleşmiştir. Eyyübî hükümdarları ve zamanının birçok âlimleri ondan ders okumuşlardır. Hayatı boyunca büyük bir itibar görmüş, 613 (1216-1217) tarihinde Dimaşk'ta vefat etmiştir ('İmâd el-Dîn el-Kâtib, *Ḥarîdat el-kaşır*, Irak şairleri kısmı, Nuruosmaniye nr. 3774, yap. 21 a; Yâkût el-Ḥamavî, *İrşâd el-arîb*, Kahire 1355/1936, XI, 171-175; İbn Ḥallikân, *Vafayât el-a'yân*, Kahire 1948, II, 87-90; el-Kifîlî, *İnbâh el-ruvât*, Mısır 1950-1955, II, 10; *Mir'ât el-zamân* VIII, 575).

5 Metinde, 'İmâd el-Dîn ile Tâc el-Dîn'in ▲ redifli kasideleri tam olarak geçer (bk. yap. 34a - 38a). Yap. 36 b'deki bir ifadeye göre müellif bu kasidesini çağdaşlarından birinin aynı revideki bir kasidesi vezninde yazmıştır.

2. Franklara karşı Kızıldeniz'de kazanılan zafer⁶.

Kerak prinkepsi⁷, Eyle⁸ kalesindeki askerlerimizin hareketlerinden bîzar olunca, buna mani olmak için bir çare arayıp karada parçalar halinde gemiler yaptırdı. Bu parçaları develerle Eyle sahiline naklettirdi. Zira, Eyle kalesi denizin içinde olduğundan, kalenin karadan fethi mümkün değildir. Prinkeps, sahile naklettirdiği, bu parçaları gemiler haline getirip, malzeme ve mürettebat ile techiz ettikten sonra, bunların bir kısmını dışarıdan gelecek yardıma mani olmak ve suyunu kesmek üzere kaleyi muhasaraya memur etti. Diğer gemiler ise 'Ayzâb'a⁹ doğru hareket edip tâcirlerin yollarını kesmeye, etrafı yağmaya, halkı öldürmeye ve esir etmeye başladılar.

Sonra 'Ayzâb'dan Hicaz'a yelken açtılar. Tehlike iyice büyüdü. Halk kendilerini nasıl müdafaa edeceklerini şaşırtdılar. Zira, şimdiye kadar bu denizde Frankların hareketleri görülmemiştir. Medine halkı büyük bir tehlike ile karşı karşıya kaldı. Durum Mısır'da Sultan'a vekâlet eden el-Melik el-Âdil tarafından duyulunca, meselenin nasıl halledilmesi gerektiğini ve onlara karşı kimin gönderilmesi icab ettiğini düşündü. Nihâyet, bu vazifeye Hâcib Hüsâm el-Dîn Lu'lu' yü¹⁰ tâyin etti.

Hüsâm el-Dîn, Kızıldeniz'de gemiler inşa ettirerek bunları usta denizcilerle techiz ettikten sonra Eyle'ye hareket etti. Kaleyi muhasara eden gemileri ele geçirip askerlerini esir etti. Sonra 'Ayzâb üzerine yürüdü. Oranın halkının başına gelenleri gördü. Frank gemilerinin hangi

6 *el-Bark* V, 38^a - 42^a; *Sana'l-Bark* 210^a. Ayrıca bk.

el-Ravzatayn II, 35-36; İbn el-Aşîr XI, 323-324; *Mufarric el-kurûb* II, 127-132

7 Burada bahsedilen prinkeps 583 (1187) yılında, Hittin meydan muharebesini müteâkip, bizat Şalâh el-Dîn tarafından öldürülen Renaud de Châtillon'dur (R. Grousset, *Histoire de Croisades...*, Paris 1934-1936, II, 732-739).

8 Bu günkü Eyle veya Eliyat denilen şehir olup İsrail Devletinin hudutları içindedir (*İA* : Eyle mad.).

9 Kızıldeniz'in batsında, Cidde'nin karşı sahilinde bulunan ve Ortaçağ'da çok büyük ticari ehemmiyete sahip bir liman şehriydi (Yâkût el-Ĥamavî, *Mu'cam el-buldân*, Beyrut 1374-1376, IV, 171; el-Makrîzî, *el-Ĥiṣṣat*, Fatih nr. 4495, yap. 23 a-24 a; İbn Cubayr, *el-Rihla*, nşr. de Goeje, Leyden 1907, s. 65-72; *İA* : Ayzab mad.).

İbn Cubayr, Frank korsanlarının 'Ayzâb önlerindeki hareketi hakkında bazı yeni bilgiler verir (*el-Rihla*, s. 59).

10 Adından da anlaşılacağı gibi, Hâcib Hüsâm el-Dîn Lu'lu' önceleri Fatimî sarayında haciblik yapan azadlı bir ermeni idi. Şalâh el-Dîn tarafından donanma kumandanlığına tâyin edilmiş, 596 (1200-1201) yılında ölümüne kadar bu vazifede kalmıştır. Haçlılarla yapılan mücadelelerde onun büyük hizmetleri olmuştur (*el-Ravzatayn* II, 240).

tarafa gittiğini öğrenip, onları birkaç gün takip ettikten sonra yakaladı. Frank gemileri bir körfeze sığınmak istedilerse de onları perişan etti. Frank askerleri karaya çıkıp kaçtılar. 578 Şevval (Şubat 1183)'inde Franklara karşı kazanılan bu başarıdan sonra Husâm el-Dîn, gemilerdeki esir tâcirleri serbest bırakıp kendilerinden alınan malları iâde etti. Sonra askerleriyle birlikte karaya çıkıp oradaki vadilerde oturan bedevilerin atlarına binerek kaçanları takibe koyuldu. Onları susuz bir vadide sıkıştırıp önce müslüman olmalarını teklif etti. Kabul etmemeleri üzerine hepsini esir aldı. Hac mevsimi olduğundan bunlardan ikisini, kurban olarak kesilmeleri için, Minâ'ya gönderdi ve kendisi diğer esirlerle birlikte Kahire'ye döndü¹¹.

Zafer müjdesi bize gelince, Sultan kardeşine esirlerin hepsinin boyunun vurulmasını, içlerinden bu harekâtın yollarını bilen hiç bir kimse- nin hayatta bırakılmamasını emreden bir mektup yazdırdı¹².

Bu zafer hakkında el-Ğâzi 'l-Fâzil tarafından kaleme alınan ve Sul- tan tarafından Hilâfet Divânı'na gönderilen mektuptan bir fasıl. El-Ğâzi 'l-Fâzil bu mektubu istinsah etmem için bana vermişti¹³ :

«Kerak sahibi gemiler inşa ettirip, onları mürettebat ve tehzizatla donattıktan ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra, bunları Eyle kalesine gönderdi. Bu gemilerden ikisini deniz içindeki Eyle kalesini muhasaraya tâyin edip diğerlerini Hicaz sahillerine yolladı. Bunun üzerine el-Melik el-'Âdil¹⁴ Mısır'da düşman gemilerine karşı savaşmak için gemiler inşa ettirdi. Bunları tecrübeli mürettebat ile techiz etti. Frank gemilerinin müslüman tâcirlerin ve hacıların yollarını kesmek için Hicaz sahillerine gittiklerini öğrendi. Bu harekâtın başına Husâm el-Dîn Lu'lu' 'yü tâyin etti. Husâm el-Dîn, Eyle kalesini muhasara eden iki gemiyi ele geçirdik- ten sonra Hicaz ve Yemen sahillerinde müslüman gemilerine taarruz eden

11 İbn Cubayr, s. 58-59'da bu esirlerin İskenderiye'de teşhir edildiklerini kaydeder.

12 Ebü Şâma, bu esirlerin öldürülmesiyle ilgili olarak, Sultan tarafından Mısır naibi olan kardeşi el-Melik el-'Âdil'e gönderilen üç mektubun başlangıçlarını nakleder (*el-Ravzatayn* II, 36-37).

13 Bu mektubun son kısmı için bk. *el-Ravzatayn* II, 37.

14 El-Melik el-'Âdil Ebü Bekr Muğammad b. Eyyüb, Şalâh el-Dîn'in kardeşi ve en büyük yardımcısıydı. Umumiyetle Mısır'da Sultân'ın nâibi olarak o bulunuyordu. Sultan'ın ölümünden sonra oğulları arasındaki anlaşmazlıkların halinde büyük rol oynamış, onlar arasındaki rakabetten faydalanarak devleti tekrar kendi idâresi altında birleştirmiştir. Ömrünün sonlarına doğru devletini oğulları arasında paylaştırdıktan sonra kendisi istirahatete çekilmiş, 615 (1218) yılında Frankların Dimyat'ı ele geçirdiğini duyunca hastalanmış, el-'Alâkin'da vefat etmiştir (*Vafayât el-a'yân* IV, 166-170; İbn el-'İmâd, *Şazarât el-zahab*, Kahire 1350, V, 65; İA: Âdil mad.).

düşman gemilerini takibe koyuldu. Frank gemileri, arap kılavuzların rehberliğiyle, bu denizin en ücra köşelerine kadar sokulmuşlardı. Franklar bu şekilde 'Ayzâb'a kadar vardılarsa da bir netice elde edemediler. Sadece bu körfezde ve yolları üzerinde rastladıkları gemileri batırdılar. Bu tahribleri Hicaz'da Râbig¹⁵ ve el-Cavzâ¹⁶ sahillerine kadar vardı.

İşte, Frank gemileri Hicaz sahillerine vardıkları sırada Hüsâm el-Dîn'in kumandasındaki gemilerimiz tarafından yakalandılar. Muharebe sonunda adamlarımız bu gemileri ele geçirdiler. Fakat Franklar sahile çıkıp kaçtılar. Bunun üzerine, adamlarımız rastladıkları bedevilerin atlarına binerek onları takibe koyuldular. Sığındıkları dağlarda ve vadilerde yakaladılar. Böylece, Allah müslümanları onların şerrinden kurtardı. Bu yollar Franklara meçhul kaldı. Eğer eskiden bu yolları tanımış olsalardı, verdikleri zarar pek büyük olurdu ve Fatımiler bu felâketi önleyemezlerdi. Şimdi, uzun zamandır süren bu Frank galesini kökünden kazımak için Allah'tan bize fırsat vermesini diliyoruz».

el-Kâzi 'l-Fâzil'in aynı konu hakkında yazdığı başka bir mektuptan bir fasıl¹⁷ :

«Franklar tehlikeli bir işe girişerek harekâtları için yeni bir deniz keşfetmişlerdi. Bu denizde karşılarına mânia çıkmayacağını zannediyorlardı. Bunun için harp gemileri inşa ettirip bunları silâh ve askerlerle techiz ettiler. Bu gemilerle Hicaz ve Yemen sahillerini vurdular. Müslüman memleketlerinin içlerine kadar sokuldular. Bu sahillerin halkı dehşete düştüler. Müslümanlar kıyâmet koptu zannettiler. Fil vakasında olduğu gibi, düşmanların başına gökten bir belâ gelmesini beklediler. İşî Allâh'a havale ettiler. Allah ise müminlere kâfidir. Ne güzel vekildir.

Bu seferden Frankların iki maksadı vardı; birincisi Kızıldeniz'in ağzında bulunan Eyle kalesinin zaptı, diğeri memleketlerine hem-hudud olan bu denize açılmaktı. Bundan dolayı kuvvetlerini iki kısma ayırdılar. Eyle kalesini muhasara eden gemiler, kale ahalisini hayatın direği olan sudan mahrum ettiler. Hicaz ve Yemen sahillerine giden gemiler ise, hacıların yollarını kesip sahilleri yağmaladılar.

Mısır'daki kardeşimiz Seyf el-Dîn, düşman gemilerinin bu harekâtını duyunca gemiler inşa ettirip, bunları tecrübeli denizcilerle techiz et-

15 Medine ile Cuha arasında bir mevki (Yâkût III, 11).

16 Hicaz'ın batısında, Cidde yakınlarında bir yer olmalı.

17 *El-Ravzatayn* II, 37; *Mufarric el-kurûb* II, 129-131.

tikten sonra her iki Frank kuvveti üzerine gönderdi. Eyle üzerine giden kuvvetler düşman gemilerine kartallar gibi atılıp gemileri ele geçirdiler. Muhariplerinin çoğunu öldürdüler.

Hicaz sahiline giden kuvvetler ise, Hicaz ve Yemen'deki gemilere taarruz eden düşman gemilerini takibe koyuldular. Zira, bunlar etrafa saldırıp bazı tüccar gemilerini içindeki tacirlerle birlikte esir etmişlerdi. Sahillerde oturan ve Franklardan daha kâfir olan bedeviler, bu gemilere rehberlik ediyorlardı. Onları yakalayıp mağlup ettik. Franklar gemileri bırakıp sahildeki dağlara ve vadilere kaçtılar. Adamlarımız bu havalideki bedevilerin atlarına binerek kaçanları takibe koyuldular. Beş gün geceli gündüzlü takipten sonra Frankların varlığından eser bırakmadılar. «Kâfirler zümreler halinde Cehennem'e sevkedildiler»¹⁸. İçlerinden 170 kişi esir olarak Mısır'a götürüldü.

3. Şems el-Dîn b. el-Muqaddam'ın Dimaşk'a tâyini¹⁹.

Mu'izz el-Dîn Farruḡşâh'ın ölümünü haber alınca doğuya doğru hareketimiz yavaşladı. Bu sırada Fırat'ı geçip Ruhâ'ya yaklaşmıştık. Sultan, kumandanlarının en büyüklerinden olan Şems el-Dîn b. al-Muqaddam'i Dimaşk'a gönderdi. Bana da onun menşurunu yazmamı emretti. Menşurun nüshası :

«İşlerin iyi gitmesini, değerli kimselere vazife vermek suretiyle memleketin düzelmesini istediğimiz için Dimaşk ve âmilliklerinde bulunan askerlerin kumandanlığına Şems el-Dîn b. el-Muqaddam'i tâyin ettik. Dimaşk'ın idaresini ona verdik. Oradaki askerlere onun emrine göre hareket etmelerini, onunla sefere çıkmalarını, çadırlarını onun otağının etrafında kurmalarını, Dimaşk'ın ileri gelenlerinin onun meclisinde toplanmalarını, onun emrinin bütün askerler, âyân ve kumandanlar tarafından tutulmasını emrettik. Kendisine ise, askerlerin teftişini, onları harbe hazır tutmasını, askerleriyle birlikte her imdat isteyenin yardımına koşmasını, kendisinden habersiz hiçbir kimsenin yerinden ayrılmamasını

18 *Ḳur'ân XXXIX*, 71.

19 *el-Berḳ V*, 42a - 44a; *Sana'l-Barḳ 213b*. Ayrıca bk.

Not 1 de zikredilen yerler. Şems el-Dîn Muḡammad b. el-Muqaddam, Nür el-Dîn ve Şalâh el-Dîn devrinin en büyük kumandan ve idârecilerindedir. Nür el-Dîn'in ölümü üzerine ordunun baş kumandanı olmuş, Şalâh el-Dîn'in hizmetinde çalışmış, 583 (1187) yılında hac mevsiminde Arafat'ta Irak hac emiri Tâşegîn tarafından şehid edilmiştir. Sultan onun iktasını oğlu İbrahim'e vermiştir (*el-Bundârî*, *Sana 'l-Barḳ el-şâmî*, Esad Ef. nr. 2249/2, yap. 240 b; *el-Navâdir el-sulḡâniyya*, s. 300-301; *el-Ravḡatayn II*, 123; *Şazarût el-zahab IV*, 276).

emrettik. Onun emri bizim emrimiz, ona itâat bize itâattir; hükmü bizim hükmümüz, iradesi bizim irademizdir. Bunun için onun emirlerine kulak verip, itâat etsinler. Ayrıca, Arapları muhafaza altındaki yerlerde toplamaması, uzaktakileri yanına çağırması, cezalandırılmalarından korkanlara aman yazması, iyilere iyilik etmesi, bozguncuları cezalandırması, küskünleri barıştırması için bütün Arapların işini ona havale ettik. Bütün Arap kabilelerinde ve aşiretlerinde hakemlik vazifesini de ona verdik. Onların yaşayışını o düzenler; âdet olduğu üzere onların başına nâibler ve inzi-batlar tâyin eder. Onları doğru hareket etmeye sevkeder. İster istemez itâatimiz altına girmeleri için, Araplardan Frank topraklarına geçenler üzerine asker gönderip onları tedib etmek onun vazifesidir.

Bütün bunları katî bir azimle düşmanları bertaraf edecek, İslâm'ın parolasını birleştirecek, müşrikleri ve fâsikleri sindirecek, idarecileri halka zulümden menedecek bir şekilde icra etsin. Valiler, emîrler, askerler ve eşraf onun emirlerine tâbi olmakla bizim emirlerimize itâat etmiş olacaklardır. Zira, o, bizim emrimizle emreder. İhtilâflı veya iyi anlarda askerlerin ve Arapların idâresi ona bırakılmıştır. İbn el-Mukâddam görüşlerinin doğruluğuyla, harp ve sulhda azimkârlığıyla bizim itimadımızı kazanmıştır. Tehlike anlarında onun uğurlu ışıklarıyla aydınlanırsınız; zulüm ve karanlıkları ortadan kaldırmak için izine uyarız. İslâm askerlerini gazalara sevk etmek hususundaki emirlerinin tutulmasından memnun oluruz».

4. İki zafer müjdesi²⁰.

Biz Haleb'de iken İslâmın muzâffer olduğu iki vakaya dair müjdeler geldi. Bunlardan biri Franklara karşı kazanılan 'Usayla vakası, diğeri donanma tarafından yapılan bir deniz seferi idi. Bu vakalar 579 Muharrem (Nisan/Mayıs 1183)'inde vukubulmuştu.

el-Ķâzî 'l-Fâzil tarafından Hilâfet Dîvânı'na yazılan mektupta bu iki başarıdan şöyle bahsedilir²¹;

«Allah, Dîvân el-'Azîz'in günlerini dâim kılsın. Onun hükmünün geçtiği yerler daima takdis yerleridir. Onun dostluğu kötülüklerden temizlenme vesilesidir. Onun tarafından verilen valilik menşuru emîrlik ve hükümdarlık alâmetidir. Onun topraklarının en uzak bir köşesinde bulunmak bile üstün olmayı gerektirir.

20 *el-BarĶ* V, 101^b - 104^a; *Sana'l-BarĶ* 214^a - b. Ayrıca bk.

el-Ravzatayn II, 47-48; İbn el-Aşîr XI, 326; *MufarriĶ el-kurûb* II, 139-140. Kaynaklar bu iki olayla ilgili malûmatı 'İmâd el-Dîn'den alırlar.

21 *El-Ravzatayn* II, 48.

Hâdiminizi, bu mektubu yazmaya ve bu elçiyi göndermeye sevkeden şey iki husustur : Bunlardan biri, hâdiminizin bazı memleketleri kılıçla veya sulhla fethetmesidir. Biz bu fetihleri, hristiyan ülkelerine sefere çıkarken daha fazla imkânlar hazırlamak için yapıyoruz. İkinci husus, halifenin mensurlarının kabul edilip yerine getirildiğini bildirmektir. Tâ ki, halife kendi emirlerine itâat eden, onun emrlerine itâat etmeye başkalarını da sevkeden bir hâdimi olduğunu bilsin... Bundan sonra mektuba biri karada, diğeri denizde olmak üzere iki zaferden bahs ile giriyoruz.

Bunlardan biri deniz zaferidir. Sultan'ın Mısır'daki kardeşi Ebû Bekr (el-Melik el-Âdil)'in sefere gönderdiği iki donanmadan biri muzaffer olarak döndü. Bu donanmanın hareket tarihiyle dönüş tarihi arasında geçen zaman 9 gündür. Zira donanma 15 Muharrem'de (10 Mayıs 1183) Dimyat'tan hareket edip, aynı ayın 24'ünde (19 Mayıs) geri döndü. Bu seferi esnasında, Şam'dan hareket eden ve içinde 375 kişi bulunan bir düşman kadırgasını ele geçirdi. Bu esirler içinde ünlü şövalyeler ve zengin tâcirler bulunmakta idi. Mücâhidlerin elleri ganimetle doldu.

İkincisi kara zaferidir. Darûm'daki²² Frankların uzak bir yere sefere çıktıkları öğrenildi. Malûm olduğu üzere onlar çok inadcı, harpte mahir kimselerdir. Bunu duyan Şarkıyye vilâyeti valisi²³ onlara karşı süratle harekete geçti. Her iki kuvvet 'Usayla'²⁴ denilen suya vardılar. Fakat Franklar daha önce gelip suyu tutmuşlardı. Harpte suyu tutan diğer tarafı muhasara etmiş sayılır. Bunu gören müslümanlar Frankların muzaffer olacağını zannettiler. İyice susadılar. Ne yapacaklarını şaşırıldılar. Bu şiddetli sıcaklar esnasında Allah, gökyüzünde bir bulut meydana getirip yağmur yağdırdı. Müslümanları suya kandırdı. Müslümanlar Allah'ın semâdan gelen bu yardımıyla, Peygamber'in Bedir günündeki mucizesini hatırlayarak, düşman üzerine saldırdılar. Franklardan biri delil, diğeri zelif olmak üzere iki kişi kurtulabildi. Müslümanlar düşmanlarının kelleleri ile geri döndüler.

Bu iki zafer hakkında benim inşa ettiğim mektuptan bir fasıl :

«Safer ayında Haleb'in fethi anında Mısır'dan bize biri donanma ta-

22 Gazze'nin güney batısında Mısır hududunda bir şehirdi (Yâkût II, 424, *İA*: Darum mad.).

23 Aşağı Mısır'da Nil'in doğu tarafındaki toprakları içine alan bu vilâyet, daha daralmış bir halde, hâlen mevcuttur (*EI*, IV, 345-346).

24 Yâkût IV, 125'de Samîrâ'nın doğusunda bu isimde bir su olduğundan bahsetmektedir. Yalnız, metinden anlaşıldığına göre, bu su Mısır hududunda olmalıdır.

rafından denizde, diğeri ordu tarafından karada kazanılan iki zaferin müjdeleri geldi. Donanma, ganimet elde etmek için, iki gurup halinde sefere çıkmıştı. Hareketinden 9 gün sonra birinci gurup 375 esirle geri döndü. İkinci donanmanın da müzaffer olarak geri döndüğüne dâir haberler geldi.

Ordunun zaferine gelince; Dārüm'daki Franklar büyük bir kuvvetle Fārān²⁵ ve Cam' el-Ṭūr²⁶ tarafına doğru sefere çıktılar. Bunun üzerine kardeşimiz 'Adil, onlara karşı seçkin askerlerinden bir birlik gönderdi. Bunların başına Sa'd el-Dīn Gümüşaba ile 'Alam el-Dīn Kaşar'²⁷ kumandanân tâyin etti. Bu kuvvetler Şadr ve Eyle yolu üzerinde Frankların önünü kesmek için harekete geçtiler. Bu sırada Franklar, 'Usayla suyuna dönmüşlerdi. Müslümanları görünce atlarından inip bir dağa sığındılar. Fakat bu onlara faydâ vermedi. Adamlarımız onların bir kısmını öldürdü, bir kısmını esir etti. İçlerinden kurtulan bulunmadı... Şimdi üzerimize vâcib olan cihaddan başka gayemiz kalmadı. Bu vazifeyi yerine getirmek için inkânlarımız çoğaldı. Artık, Mescid el-Akşâ'nın fethi bize bütün fetihlerden daha yakın. Müslümanların oradaki kazancı, her kazançtan daha fazladır. Onun fethini beklemenin gecesi ne kadar uzun olursa olsun mutlaka bir sabahı olacaktır.»

5. Beysân gazvesi²⁸.

Haleb'ten döndükten sonra Dimaşk'ta pek kalmadık. Askerlerin yanımızda bulunmasını ganimet bilerek düşman ülkesine doğru harekete geçtik. İlk hücumumuz Beysân üzerine oldu. Franklar bize karşı harekete geçtiler. Sultan onları 'Ayn Câlüt'ta²⁹ muhasara etti.

579 senesi Cumādā II. (Eylül/Ekim 1183) ayında Sultan için inşâ ettiğim (yazdığım) mektupta Beysân gazvesini şöyle tavsif ettim;

25 Şarkkiye vilâyetinin doğusunda bir köy (Yâkût IV, 225).

26 Kaynaklarda zikredilmeyen bu yer Sinâ'daki Fārān yakınlarında olmalıdır.

27 Sa'd el-Dīn Gümüşaba el-Asadî ve 'Alam el-Dīn Kaşar el-Şalâhî: nisbelerinden anlaşılacağı gibi, biri el-umarâ' el-asadiyya'den, diğeri el-umarâ' el-şalâhiyya'den olan bu iki kumandan daha sonraki olaylarda daha sık görülecektir (bk. 'İmâd el-Dīn, *el-Fath el-kudsî*, nşr. M. Maḥmūd Şubḥ, Kahire 1965, s. 204, 207, 564, 583, 591, 611).

28 *el-Barĵ* V, 107^b-112^b; *Sana'l-Barĵ* 214^b-215^a. Ayrıca bk.

el-Ravzâtayn II, 50; İbn el-Aşîr XI, 330; *Mufarric el-kurûb* II, 148-151.

Ebü Şâma bu sefer ile ilgili malûmatı esas olarak İbn Şaddâd'tan alır, 'İmâd el-Dīn'in verdiği malûmatı ise iyice kısaltır. Ayrıca, el-Kâzî 'l-Fâzîl'in inşasıyla Sultan tarafından Hilâfet Divanı'na gönderilen iki mektuptan iki parça naklede (el-Ravzâtayn II, 50-51).

29 Beysân ile Nablus arasında bir köy (Yâkût IV, 177; İA: Ayn Calut mad.).

«Franklara karşı yaptığımız en yeni gazve Beysân gazvesidir. Kalabalık bir ordu ile Dimaşk'dan hareket edip Ürdün suyunu³⁰ geçtik. 9 Cumâdâ II. (29 Eylül 1183) Perşembe günü Maḥâzat el-Ḥusayniyya'yı³¹ kat ettik. Beysân'a vardığımızda, korkuya düşen halkın şehri boşaltmış olduğunu gördük. Şehri ve civarını yağmalayıp tahrib ettik ve yaktık.

İlk gün, öncü kuvvetlerimiz Nabulus'tan geçen yaya ve süvarilerden müteşekkil bir düşman birliğine rastladılar. Üzerlerine hücum ederek bir kısmını öldürdüler, bir kısmını esir ettiler. Bir kısmı da dağlara kaçarak canlarını kurtarabildiler. Bunların kumandanı İbn Hanfri³² de kaçanlar arasındaydı. Bu sırada, Frankların 1500 mızraklı süvari, bir o kadar Turcopol³³ ve 15.000 yaya ile harekete geçtikleri haberi geldi. Onları oyalamak için öncü kuvvetlerimizi gönderdik. Esas kuvvetlerimizi de harp nizamına geçirdik. İki tarafın kuvvetleri karşı karşıya geldiklerinde, Allah, Frankların gözünde müslümanları büyüttü. Bu olay 'Ayn Câlüt'ta vukubuldu. Kuvvetlerimizin kalabalık olduğunu gören düşmanların gözü korktu. Sırtlarını dağa vererek etraflarına hendek kazıp merkezlerine mızraklı süvarilerini³⁴ yerleştirdiler. Bu şekilde 15 Cumâdâ II. (5 Ekim 1183) Çarşamba gününe kadar 5 gün yerlerinden ayrılmadılar. Hergün onların hücumu geçmelerini bekliyorduk. Fakat hücumu geçmeye cesaret edemediler. Askerlerimiz etraflarında dolaşıyor, sabah ve akşam üzerlerine ok yağdırıyorlardı. Franklar atları üzerinde bekleye bekleye elleri hayvanlarının dizginlerinde kurudu. Diğer taraftan kuvvetlerimizin bir kısmı, onların memleketlerine akınlar yaparak halkını öldürüyor ve esir ediyordu. Yerlerinden ayrılmadıklarını görünce, hareket etsinler de munasip bir yerde karşılaşalım diye tazyikimizi gevşettik. Onlar bunu görür görmez kaçıp dağlara karıştılar. Zaten biz de onlara gereken dersi vermiştik. Bunu kâfi görek ellerimiz esirler ve ganimetlerle dolu olarak geri döndük.

30 Şeria nehrinin diğer adıdır (Yâkût I, 147-149; *EI*, IV, 1085-1087).

31 Ürdün suyunun Taberiyye Gölü'nün güneyindeki sığ kısmı olmalıdır.

32 Onfroi IV de Toron (Grousset II, 724).

33 Aslen yunanca olan bu kelime türk çocukları manâsına gelir. Önce Bizanslılar tarafından meydana getirilip Haçlılar tarafından onlardan alınmış olan ve yerlilerden meydana getirilen bir askerî sınıfa verilen isimdir. Derece itibarıyla şövalyelerden sonra gelen bu askerler Bizanslıların ve Haçlıların Müslümanlarla mücadelesinde mühim rol oynamışlardır (*Sana 'l-Bark*, yap. 171^a, 177^b, *el-Ravzâtayn* I, 183, II, 189; *Mufarric el-kurûb* II, 149; Guilloume de Tyr, *Historia*, R.H.C. *Hist. Occid.*, I, 925; Hitti, *An Arab Syrian Gentleman*, New-York 1929, s. 42).

34 Metinde künṭâriyya şeklinde geçer. Künṭâriyya aslında mızrağın sapına denirdi. Sonra manâsı genişliyerek mızrak anlamına kullanılmıştır (*el-Fatḥ al-ḳudsî*, s. 62; *Mufarric el-kurûb* I, 183; *Dozy* II, 143).

Şimdi, yanımızdaki askerlerle yeni bir gazveye, Kerak gazvesine başladık. Bu sefer, Mısır'dan gelecek askerlerle Kerak'te birleşeceğiz. Artık, Frankların zayıflığı aşikâr oldu. Onların ölüm anları yaklaştı. Allah'ın izniyle Kudüs fethedilinceye kadar onlara karşı gazvelerimize birbiri peşine devam edeceğiz.»

Aynı konuda inşa ettiğim (yazdığım) başka mektuptan bir fasıl;

«Bu mektubumuzu Beysân gazvesinden sonra yazdık. Yanımızdaki kuvvetlerle 8 Cumādâ II. (28 Eylül 1183)'de Frank topraklarına girip 19 Cumādâ II. (9 Ekim 1183)'de geri döndük. Maksadımız, eskiden olduğu gibi, Franklar bize karşı çıkınca onlarla çarpışmaktı. Fakat ordumuzun kalabalık olduğunu görünce 'Ayn Câlût'ta ordugâh kurup yerlerinden ayrılmadılar. Beş gün müddetle onları muhasara ettik. Bu arada askerlerimiz harekete geçsinler diye, sağdan ve soldan onları tazyik ediyorlardı. Franklar sırtlarını dağa vermişler, yerlerinden ayrılmıyorlardı. Belki ayrıldığımızı görünce bizi takip ederler, bu şekilde onlarla çarpışmak imkânını buluruz diye, muhasarayı bırakarak geri döndük. Bunu görünce yerlerini terkederek hemen Nâşira'ya kaçtılar. Bu arada onların memleketlerini tahrib edip halkını esir aldık. Bu şekilde onları iyice tâciz ettikten sonra ellerimiz esirler ve ganimetlerle dolu olarak geri döndük. Kerak³⁵ üzerine yeni bir sefer hazırlığına başladık...»

Bu gazvenin izahı ve Frankların harpten kaçışları hakkında inşa ettiğim başka bir mektup. Durum iyice aydınlığa kavuşsun diye bu mektupları tekrarlıyorum;

«Haleb'in fethinden sonra Allah'ın bu nimetine şükran olarak yapılacak en iyi hareketin Franklar üzerine gazve olduğu neticesine vardık. Zira cihad, mal ve can sarfını gerektiren bir harekettir. Bunun üzerine yanımızdaki Mısır, Şam, Haleb ve el-Cezîre askerleriyle hareket ederek Ürdün suyunu geçtik. 9 Cumādâ II. (29 Eylül) Perşembe günü Maḥâzat el-Ḥusayniyya'yı geçerek düşman topraklarına girdik. Asıl maksadımız düşman ordusuyla karşılaşarak Frankları kâti mağlubiyete uğratmak, bundan sonra memleketlerini ele geçirmektir.

Beysân'a vardığımızda halkın şehri boşaltmış olduğunu gördük. Askerlerimiz Beysân ve etrafını yağma ve tahrib ederek azık ve ulûfe temin ettiler. Ordumuzun öncüleri, yaya ve süvarilerden müteşekkil bir

35 Ölüdeniz'in doğusunda, Ma'ab bölgesinde müstahkem bir şehirdi. Bu gün Ürdün topraklarındadır (Yâkût IV, 453; İA : Kerek; N. Elissef, *Nür el-Dîn*, Damas 1967, s. 968).

düşman kuvvetini yakalayarak bir kısmını öldürüp, bir kısmını esir ettiler. Bundan sonra Franklar, Dārüm'dan Bizans ve Anadolu hududuna kadar süvari, yaya, mızraklı ve okçu bütün kuvvetlerini toplamış oldukları halde bize karşı çıktılar. Onların üzerine öncü kuvvetlerimizi gönderdik. Öncüler onları oyaladı. Biz, yanımızdaki esas kuvvetleri harp nizamına soktuk. Franklar çarpışmak için tabya halinde geldiler. Kuvvetlerimizi yakından görünce çarpışmanın tehlikesini anladılar. Etraflarında ölüm saçan oklar uçmaya başladı. İleri gelen reisleri harbe girişmemeyi tavsiye ettiler. Allah, müslümanları onların gözünde büyüttü. Çarpışmak için yürüdüğümüzde yerlerinden ayrılmadılar. Sırtlarını dağa verip etraflarına hendek kazdılar. Yayaları ile etraflarını sur şeklinde çevirdiler. Üzerlerine ölüm okları yağdı. Onların karşısında çarpışmak için durduk. İçlerinde mızraklarımız ve oklarımızla yaralananlar vardı. Muharebeye giriştikleri taktirde maktul düşeceklerini bildikleri için beş gün beş gece yerlerinde mahsur olarak kaldılar. Adamlarımız sağdan ve soldan onlara ok atıyor, etrafı yağmalıyorlardı. Onları yerlerinden çıkararak çarpışma imkânı bulmak için 15 Cumādā II. (5 Ekim 1183) Çarşamba günü karşılarından çekildik. Bunu fırsat bilen Franklar yerlerinden ayrılarak dağlara karıştılar. Biz ise, onlarda kâfi derecede zarar meydana getirdiğimiz, ganimet ve esirlerle ellerimiz dolduğu halde muzaffer olarak geri döndük.

Şimdi, kış mevsimi girmeden ve askerlerimiz dağılmadan önce, Kerak üzerine sefer için hazırlığa başladık...»

6. el-Melik el-'Âdil'in Haleb'e vali olması³⁶.

el-Melik el-'Âdil Seyf el-Dîn Ebû Bekr, Mısır naibliğine devam ediyordu. Seyf el-Dîn Mısır'da müstakilce hüküm sürüyor, azilleri ve tâyinleri kendisi yapıyordu. Gerçekte Mısır'ın sultanı o idi. Sultan ise, Şam'da İslâmın mühim işleriyle meşguldü. Kardeşi Mısır'dan mal ve askerle ona yardım ediyordu.

36 *el-Barğ* V, 112^b - 113^b; *Sana'l-Barğ* 215^a. Ayrıca bk.

el-Ravzatayn II, 51-52; İbn el-Aşîr XI, 330-331; *Mufağric el-kurûb* II, 151-153.

Bu bahisle daha sonraki «Taîyy el-Dîn'in naip sıfatıyla Mısır'a hareketi» ve «el-Malik el-'Âdil'in Haleb'e gidişi» bahisleri birbirlerinin devamıdır. Ebû Şâma, İbn Abî Tayy'den naklen bu tâyinler hakkında daha geniş malûmat verir (*el-Ravzatayn* II, 52-53). Bu tâyinler devamlı olarak kalmamış, Sultan 582 (1186) yılında Taîyy el-Dîn'i Mısır'dan Hama'ya tâyin etmiş, oğlu el-Melik el-Afzal'ı Dimaşk'a yanına almış, ikinci oğlu el-Melik el-'Azîz ile kardeşi el-'Âdil'i Mısır'a, üçüncü oğlu el-Melik el-Zâhir'i Haleb'e göndermiştir. Bu son tâyinler Sultan'ın ölümü üzerine devletin taksiminde büyük bir rol oynamıştır.

Sultan Haleb'i alınca, el-Melik el-'Âdil bir mektup yazarak Haleb ve etrafının kendisine verilmesini istedi. Sultan onun isteğini kabul etti. Kerak'ta buluşmak için anlaştılar. Bunun için, Sultan Kerak seferine çıkar-ken el-Melik el-Muzaffar Taqiyy el-Dîn'i, el-Malik el-'Âdil'in yerine Mı-sır'a naib tâyin etmek için yanında götürdü. Bütün bu tâyinler el-Kâzi 'l-Fâzil'a danışarak yapılmıştı. Sultan, onun tavsiyelerini daima tutardı.

7. Kerak muhasarası³⁷.

Sultan, Beysân gazvesinden döndükten sonra Şarât³⁸ bölgesindeki Ma'âb³⁹ mevkiine doğru harekete geçti. Âdurâdar⁴⁰ denilen yere gelince, burada bulunan Franklar kaçtılar. Yerli müslümanlar aman dileyip hâ-kimiyetimizi kabul ettiler. Bu bölge halkı eskiden beri müslümandı. Ço-cukları, Frankların hakimiyeti altında yaşamışlar, onların idâresine ve bazı âdetlerine alışmışlardı. Onların baskılarından dolayı bize karşı olan sevgilerini açıklayamıyorlardı. Âdurâdar'den sonra Rubba'ya⁴¹ vardık. Oradan Kerak'a hareket ettik. Kerak'a 579 Receb (Ekim/Kasım 1183)'in-de geldik. Şehre girdik ve kaleyi muhasaraya başladık. Mancınıklar sa-bah, akşam kaleyi dövüyordu. Sultan, muhasarayı yakından takip ede-bilmek için karargâhını kaleye yakın evlerin bulunduğu yere nakletti. Mancınıkları ve kalede açılan gedikleri görebilmek için Frank reisinin evine yerleşti. Yedi tâne mancınık kaleyi durmadan dövüyordu. Sultan, sabah ve akşam nöbetleşe taş atacak adamlar tâyin etmişti. Kaledekiler başlarını kaldıramıyorlardı. Sultan bir taraftan suru yıkarak tahrib edi-yor, diğer taraftan memleketlerin imarı ile uğraşıyordu. Bu şekildé Re-ceb ayı sona erdi.

Bu sırada, bizden intikâm almak için, Frankların Valih⁴² denilen yer-de toplandıkları haberini aldık. Bunun üzerine, «Kalenin muhasarası uzun sürecek. Surun mukavemeti zayıfladı. Şimdi elde edilen başarı dahi mü-himdir. Sonra tekrar döner kaleyi fethederiz. İşte, Franklar toplanıp

37 *el-BarĀ V*, 114a - 115a; *Sana'l-BarĀ* 215a - b.

Bu başlık altındaki kısım daha sonra gelecek «Kerak'ten Dimaşk'a dönüş» başlığı altındaki kısım birbirlerinin devamıdır. Ayrıca, bk. bundan önce zikredilen yerler.

38 Filistin'in doğusunda bir bölge, bu gün Ürdün topraklarındadır (Yâkût III, 331-332).

39 Filistin'in el-Balkâ mıntakasında bir şehir. Bu gün Ürdün topraklarındadır. (Yâkût V, 31).

40 Metinde bu şekilde geçiyor. Acaba, Yâkût I, 130-131'de zikredilen ve bu gün Ürdün top-raklarında bulunan Azri'ât mı?

41 Ürdün'de el-Balkâ mıntakasında bir kasaba (Yâkût III, 26).

42 Bu yer *Sana 'l-BarĀ el-şâmî*, yap. 171 a, 217 a'da da geçer. Metinden anlaşıldığına göre bu günkü Ürdün topraklarında bulunmalıdır.

geldiler. Onlar üzerine yürüyelim. Onları, ancak bu şekilde muntazam bir ordu dağıtır. Bu daha mühimdir» dedik. İleride Kerak'a tekrar dönüşümüzden bahsedeceğiz.

8. Seyf el-İslâm Tuğteğîn'in Yemen'e gönderilmesi⁴³.

Sultan'ın kardeşi Seyf el-İslâm Tuğteğîn'in memlûkü İläba, bu sene Receb (Ekim/Kasım 1183) ayında efendisinin Mısır'dan Yemen'e hareket ettiğini bildirmek için yanımıza geldi.

578 (1182) senesinde Mısır'dan Şam'a hareket etmeden önce Sultan'ın, Yemen işlerini kardeşi Seyf el-İslâm Tuğteğîn'e havale ettiğinden daha önce bahsetmiştik (bk. Muhtaşar 205^a). Tuğteğîn, 578 senesinde memlûkü ve Mısır valisi olan Şarım el-Dîn Hufluba (Kutlug-aba)'yı Yemen işlerini tanzim etmesi için Zebîd'e göndermişti.

Hufluba o zaman Mısır'dan Yemen'e hareket etti. Yemen'e varınca istiklâl hevesine düşmüş olan Hiştân b. Munkiz'i Zebîd'den çıkardı. Zebîd ve etrafına hakim oldu. Bu harekâtında ona Aden valisi 'İzz el-Dîn 'Osmân el-Zancârî yardım etti. Bu sene içinde bütün Yemen'i zaptetti. Fakat sonra Hufluba, yerine kimseyi bırakmadan Zebîd'de vefat etti. Onun ölümü üzerine Yemen işleri tekrar karıştı. Hiştân geri dönüp yeniden Zebîd'i ele geçirdi. Oradaki askerleri dağıttı.

Biz Kerak muhasarasında iken Aden sahibinin elçisi gelip Sultan'dan yardım istedi. Hiştân'ın memleketi tekrar istilâ edip isyan hevesine

43 *el-Barç V*, 115^a - ^b; *Sana'l-Barç* 215^b.

Şalâh el-Dîn'in büyük kardeşi Şams el-Davla Tûrânşâh 569 yılında Yemen'i zaptedip orada hakimiyetini tesis etmişti. Şalâh el-Dîn Suriye'yi zaptedince, 571 yılında Aden'de 'İzz el-Davla 'Osmân el-Zancârî (el-Zancabîlî)'yi, Zebîd'de Sayf el-Davla Mubârak b. Munkiz'i nâip tâyin ederek Dimaşk'a gelmişti. Şam'daki ve daha sonra Mısır'daki ikâmetleri esnasında bu nâipleri vasıtasıyla Yemen'i idâre etmekteydi. 576 yılında, İskenderiye'de ölümü üzerine, Aden nâibi 'İzz el-Dîn ile Sayf el-Davla'nın yerine Zebîd'de nâiplik yapan kardeşi Hiştân hakimiyet kavgasına düştüler. Nâipler arasında meydana gelen bu hakimiyet kavgasından endişelenen Sultan 577 yılında Yemen işleriyle kardeşi Tuğteğîn'i görevlendirdi. Bunun üzerine, Tuğteğîn önce 577 yılında kendisine nâip olarak Hufluba (Kutlug-aba)'yı Zebîd'e gönderdi. Hufluba Yemen'e varınca Hiştân'ı itâati altına aldı. Fakat, aniden ölmesi üzerine Yemen işleri tekrar karıştı. Bunun üzerine, 579 senesinde bizzat Tuğteğîn kendisi Yemen'e gitmek mecburiyetinde kaldı. 593 yılında Mısır'da vefat edince yerine oğlu İsmâ'îl geçti. Tuğteğîn'in Yemen'e gidişini 579 yılına koyan sâdece 'İmâd el-Dîn ile o sırada Mekke'de bulunan İbn Cubayr'dir. (*Sana'l-Barç*, yap. 204 b; İbn el-Aşîr XI, 311, 316; İbn Cubayr, s. 170-171).

düştüğünü bildirdi. Sultan, elçiye gereken yardımı yapacağını söyledi. Daha önce kardeşi Tuğteğîn'e mektup yazarak Yemen'e gidip, eyâletin idâresini eline almasını tavsiye etmişti.

Bunun üzerine Tuğteğîn, Receb ayında Mısır'dan Yemen'e hareket etti. Memlûkü İläba⁴⁴ ise bizim yanımıza gelerek yapılması gereken bazı işleri gördü. Efendisi için benim inşamla (yazdığım) bir menşur aldı. Seyf el-İslâm yoluna devamla hac mevsiminde Mekke'ye vardı. Haccı edâ ettikten sonra Yemen'e gitti. Memleketin idâresini eline aldı.

9. Taqiyy el-Dîn'in nâib sıfatıyla Mısır'a hareketi⁴⁵.

El-Melik el-'Âdil, Sultan'ın yanına gelince Mısır'a olan özleminden vazgeçtiğini gösterdi. Haleb ve iktalarından istediklerinin verilmesini taleb etti. Bunun üzerine Sultan, el-Melik el-Muza'ffar Taqiyy el-Dîn 'Omar b. Şahinşâh'ı Mısır'a tâyin etti. Şam'daki iktâna ilâveten ona Mısır'dan Fayyûm⁴⁶ ve etrafını, Kâyât ve Büş'u⁴⁷ verdi. Şam'daki iktalarından Hamma'yı, kalesini ve amilliklerini onun üzerinde bıraktı. Ayrıca, Mısır'a varınca tavsiyelerine ve irşadlarına göre hareket etmesi için onunla birlikte el-Kâzi 'l-Fâzil'ı gönderdi. Halbuki, Sultan, yanından el-Kâzi 'l-Fâzil'in ayrılmasını istemezdi. O yanında olmayınca neşesi kaçır, memleketinin işlerinin bozulmasından korkardı. Onun tavsiyelerine göre hareket ederdi. Bu sefer Taqiyy el-Dîn'i Mısır'a göndermek mecburiyetinde kalınca, onun tehevvrüne mani olması için 'el-Kâzi 'l-Fâzil'ı onunla göndermek zorunda kaldı. Fakat çağırıldığı zaman acele yanına dönmesini şart koştu. Taqiyy el-Dîn ve el-Kâzi 'l-Fâzil yanlarındakilerle birlikte Mısır'a gittiler. Sultan ise Melik el-'Âdil ile beraber Şam'a döndü. 579 Şaban (Kasım/Aralık 1183)'ında her iki melik için birer menşur yazdım.

44 Hufluba ve İläba hakkında başka kayıtlara rastlanamamıştır. Adlarından anlaşıldığına göre, bunlar türk asıllı iki kumandandılar.

45 *el-BarĖ* V, 116^a - 123^a; *Sana'l-BarĖ* 215^b.

Şalâh el-Dîn'in büyük kardeşi Şahinşâh'ın oğlu olan Taqiyy el-Dîn 'Omar büyük bir kumandan ve devlet adamıydı. Sultan, Haçlıların Akka'yı almasına en büyük sebep olarak onun yokluğunu göstermişti. Zira, 587 yılında Taqiyy el-Dîn Akka'dan ayrılarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da harekâta girişmiş, 19 Ramazan 587 (9 Ekim 1191)'de Malazgird'i muhasara ederken ölmüştür. Sultan onun iktai olan topraklara oğlu Nâsir al-Dîn Muḥammad'ı tâyin etmiştir (*el-Fath el-kudsî*, s. 566-570; *el-Ravzatayn* II, 194-195; *Vafayât el-a'yân* III, 128-129).

46 Bu gün dahi Mısır'daki büyük şehirlerdendir (İA: Feyyum mad.).

47 Bu iki kasaba Feyyum âmilliklerindendi.

Takiyy el-Dîn için yazdığım menşurun nüshası şudur :

«Her ne kadar tam manâsıyla gereken şekilde harekette kusur ediyorsak da Allah memleketlerin idâresini bize tevdi edeliden, bizim yardımımızla İslâmı aziz kılalıdan beri... idâre ve iş başına halkı en iyi görüp gözecek kimseleri tâyin etmeye çalışıyoruz. Oğlumuz el-Melik el-Muzaffar Takiyy el-Dîn yüksek bir şerefe, üstün görüşe, adalet ve cesarete, temiz maziye sahib olduğu, bizim adaletli yolumuzu takip ettiği, büyüğe ve küçüğe şefkatli davrandığı için onu Mısır valiliğine tâyin ettik. Onun idâresini ve işlerinin tanzimini ona bıraktık. Oradaki bütün emirlere, nâiblere, askerlere hangi rütbeden ve hangi sınıftan olurlarsa olsunlar onun emirlerini yerine getirmelerini, hükmüne boyun eğmelerini, istediği zaman hazır olmalarını tavsiye ettik. Saltanatımızı onunla destekledik. Halk üzerine adaletimizi ve iyiliğimizi yaydık. Onun elini kendi elimiz, dilini kendi dilimiz kıldık. İcab ettiği zaman kılıcını ecellerde tasarrufa izin verdik. Allah'ın bütün dostlarımıza ve adamlarımıza bahşettiği azıklarda kalemini serbest bıraktık.

Onu, valiliğin bütün vasıflarını taşıdığı, karada ve denizde hıristiyanlara karşı yapılacak seferler için yeterli olduğu için Mısır'a tâyin ettik. Allah'tan onu muvaffak kılmasını, iyi idâresiyle bizi teyid etmesini dileriz. Ona verilen iktalar divanda adı kaydedilen ve bu menşurda miktarı beyan edilenlerdir. Allah'ın bu nimetini, şükrünü icra etmek şartıyla, kabul etsin...»⁴⁸.

Sultan'ın kardeşi el-Melik el-Âdil'in Haleb şehrine, kalesine, amilliklerine, Manbic ve amilliklerine vali tâyin edilmesine dair menşuru 579 senesi Şaban ayında yazdım. Nüshası şudur :

«Allah'ın bize bahşettiği nimetler arasında kardeşimiz el-Melik el-Âdil Ebû Bekr ile bizi desteklemesi de vardır. Musa için Harun ne mesabede ise kardeşimiz el-Âdil bizim için o mesabededir. Allah bize bu büyük fetihleri, geniş memleketleri bağışladığı için idâremiz altındaki yerlerde - nimetlerine şükran borcu olarak - iyiliği canlandırmaya çalışıyoruz. İhtiyath olan insan adamlarına dünya malını esirgemeyen kişidir. Kardeşimiz el-Âdil'e memleketlerimizden büyük bir kısmını verdik. Onu bu yerlerin idâresiyle, hududların ve kalelerin muhafazasıyla vazifelen-

48 Burada 'İmâd el-Dîn tarafından, Mısır'a giden el-Kâzi 'l-Fâzil'a yazılan «ihvâniyyât» nevinden bir mektup nakledilmektedir.

dirdik. İdâresi altındaki yerlerde hall ve akd, azil ve tâyin, emir ve nehy ona aittir. Valilerin, emîrlerin, naiblerin, âyânın vazifesi onun emirlerine itâat etmek, anlaşmazlıklarda ona baş vurmak, onun maiyyetinde gazvelere iştirak etmektir. Onun vazifesi adâlet ve iyiliği yaymak, zulüm ve haksızlıkları ortadan kaldırmak, Allah yolunda mücadele etmek, memleketleri imar etmek için sünnetimizi (yolumuzu) takip etmektir.»

Menşurun sonunda Haleb ve kalelerinden ona verilenler mufassal bir şekilde kaydedilmiştir.

10. Kerak'tan Dimaşk'a dönüş.

Muhasaranın uzadığını, Ramazan ayının yaklaştığını, askerlerin yorulduklarını, yanımızda getirdiğimiz muhasara âletlerinin yeterli olmadığını görünce Sultan, Taqiyy el-Dîn ve el-Ķâzi 'l-Fâzil ile birlikte Mısır askerlerini geri gönderdi. Kendisi ise, Şam ve el-Cezîre askerleriyle birlikte Dimaşk'a döndü. Ramazan ayını Dimaşk'da geçirdik. Ertesi senenin girmesini bekliyerek askerleri istirahate çektik.

11. el-Melik el-'Ādil'in Haleb'e gidışı.

el-Melik el-'Ādil, Haleb'e gitti. 579 Ramazan (Aralık 1183-Ocak 1184) ayında şehir ona teslim edildi. El-Melik el-'Ādil Seyf el-Dîn Haleb'e gidip, menşurun icabı üzere şehir ve ona bağlı yerlerin idâresini eline aldı. Sultan'ın oradaki naibleri, el-Melik el-Zâhir⁴⁹ ile beraber Dimaşk'a döndüler.

49 Şalâh el-Dîn'in ikinci oğlu olup 568 yılında doğmuştur. Babasının ölümü üzerine Haleb hükümdarı olmuştur. İyi idâresi ve akıllı siyasetiyle ölümüne kadar hâkimiyetini devam ettirebilmiştir. El-Melik el-Zâhir ilim adamlarını korur, imar harekâtını teşvik ederdi. Onun zamanında Haleb en parlak devirlerinden birini yaşamıştır (*VaĶayâr el-a'yân* III, 178-183; *İA*: el-Melik el-Zâhir).